

A szarajevói merénylet és a Szerbiának küldött osztrák-magyar hadüzenet között eltelt kerekén egy hónap – az ún. júliusi válság – 20. századi történelmünk egyik legfontosabb időszakára. A bécsi döntéshozóknak arról kellett dönteniük, kihasználják-e Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese meggyilkolását a Szerbia elleni háború kiprovokálására. Ismeretes módon a döntés végül igenlő volt, ám a Monarchia közös minisztertanácsának egyik legbefolyásosabb tagja, Tisza István magyar miniszterelnök jó két hétig akadályozta az egyhangú határozat megszületését.

A HÁBORÚ MELLETT VAGY ELLEN?

A grémium más tagjairól a történetírás már régen kiderítette, hogy határozottan a háború pártján voltak, és pedig gyakorlatilag a szarajevói merényletet közvetlenül követő napoktól kezdve. De vajon mi volt az álláspontja az uralkodónak? Ez a kérdés természetesen nem Ferenc József végső álláspontjára vonatkozik. Mint államfőnek és legfelsőbb hadúrnak háború és béke kérdésében egy személyben neki kellett az Osztrák-Magyar Monarchiára nemzetközi jogilag érvényes döntést meghoznia. Ezt meg is tette: 1914. július 28-án az ő jóváhagyásával küldték el a hadüzenetet Szerbiának, azaz nyilvánvalóan támogatta és helyeselte a háborús megoldást.

A kérdés valójában arra vonatkozik, hogy Ferenc József háborút támogató álláspontja vajon mikor alakult ki. Menet közben, tehát Tiszához hasonlóan őt is meg kellett győzni a Szerbia elleni háború szükségességéről? Vagy az uralkodó is azon döntéshozók közé tartozott, akik kezdetől határozottan a fegyverekre bízta volna a déli szomszédal kialakult konfliktus megoldását?

A kérdés megválaszolásához természetesen hiteles történeti forrásokra van szükségünk. Az uralkodó azonban köztudomásúlag nem vezetett naplót, és fennmaradt levelezése sem alkalmas arra, hogy abból releváns információkat nyerjünk. Így maradnak legközvetlenebb munkatársainak naplói, visszaemlékezései, amelyekből azonban nem rekonstruálható teljes részletességgel Ferenc József korabeli álláspontja, illetve annak esetleges változása.

FERENC JÓZSEF

Cikkünket I. világháborús képeslapok illusztrálják.

POLLMANN FERENC

Ferenc József és az első világháború

Ferenc József császár-király hosszú uralkodását mondhatni háborúk foglalták keretbe: trónra lépése az 1848-49-es forradalmak és a magyar szabadságharc idejére esett (1848. december 2.), és javában zajlott még az első világháború, amikor földi pályafutását befejezte (1916. november 21.). Ez utóbbi, a világtörténelem első totális háborúja ráadásul az ő tevékeny közreműködése révén robbant ki, végét (és birodalma pusztulását) azonban már nem érthette meg. Milyen szerepet játszott az agg uralkodó a nagy háború létrejöttében? – ez a kérdés immár kerek száz esztendeje foglalkoztatja a történetírást.

Mindenesetre a júliusi válság nemzetközi historiográfiája a 20. század hetvenes éveig az uralkodó szerepét meglehetősen marginalizálta, és helyette a közös külügyminisztert, Leopold Berchtold grófot állította az események középpontjába mint legfontosabb szereplőt. Ferenc Józsefet vagy határozottan békepártiként, vagy alapvetően a szerbek elleni erőteljes fellépés híveként, ám ezen álláspontját illetően kezdetben meglehetősen bizonytalan, határozatlan szereplőként ábrázolták, aki csak munkatársai (mindenekelőtt Berchtold külügyminiszter és Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök) erőteljes nyomására hagyta jóvá a háborús döntést.

Ez a kép mindenekelőtt Albert Margutti bárónak, a császári főhadsegéd (Paar gróf) egykori szárnysegédjének visszaemlékezésein alapult, aki egyebek mellett így jellemezte az uralkodót: „Hogyan tűnik lehetségesnek, hogy éppen a békeszerető, idős császár lehet egyszeriben az, aki a viláégés fáklyáját meggyújtja? Általános és hosszú ideje ismert volt, hogy Ferenc József császár semmilyen nagyobb feladatot nem állított maga elé, mint hogy minden erejével s tekintélye teljes latba vetésével minden körülmények között megvédje

a békét. [...] A beavatottak számára kezdettől biztos volt, hogy az ősz császár egyáltalán nem akarta a háborút. Ez a meggyőződés az egész udvart áthatotta. Így mesélte nekem a kritikus napokban Paar gróf főhadsegéd, hogy a császár megrémült a háború kitörésétől. Kézenfekvő kérdésemre, hogy éppen ő kerülhetne volna azt el, Paar gróf semmiféle értelmes választ nem tudott adni és a felelősséget Berchtold gróf külügyminiszterre tolt.”

HÁBORÚT – DE FELTÉTELEKKEL

Margutti véleménye alighanem magán viseli az ura iránt a végsőig lojális, hűséges szolga elfogultságát, ezért visszaemlékezéseinek forrásértékével kapcsolatban indokolt lehet némi fenntartás. Az egykori szárnysegédnek egyébként is aligha lehettek megbízható információi azokról a zömükben négy szemközti megbeszélésekről, amelyeket az uralkodó a júliusi válság sorsdöntő napjaiban birodalma legfőbb politikai és katonai vezetőivel folytatott. Közülük különösen fontosak az események egyik vitathatatlan főszereplőjének, Leopold Berchtold gróf, külügyi-

niszternek az emlékei. Ezek lényeges részletei 1964 óta a nagyközönség számára is hozzáférhetőek, mivel Hugo Hantsch kétkötetes életrajzi monográfiájában bőségesen idéz belőlük.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Ferenc József július elején még egyáltalán nem döntött a háború mellett. Berchtold szerint július 2-án a „császár, aki egy Szerbia elleni erőteljes fellépést ugyan elkerülhetetlennek tart, a katonai akcióra azonban még nem látja érettnek [a helyzetet], átmenetileg várakozó álláspont mellett nyilatkozott. Még mindent alaposan át kell gondolni, mielőtt határozott döntések születnének.” Hantsch összefoglalásképpen hozzáteszi: „Ezzel zárul az első szakasz a merénylet politikai reakcióit illetően. Minden bizonytalan.” De hasonlóképpen emlékezik egy másik kortárs diplomata, Emanuel Urbas is, aki szerint „július 4-én Berchtold még arról panaszkodott, a császár és az erős magyar miniszterelnök akarásával szemben ő nem tud háborút viselni”.

Az uralkodó kezdeti határozatlanságát támasztja alá egy másik koronatanú, Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök is, aki visszaemlékezéseinek negyedik kötetében így örökíti meg a Ferenc Józseffel július 5-én folyó-

tatott beszélgetését: „A szó azonnal a politikai helyzetre terelődött. Őfelsége tökéletesen átlátta azt és teljesen tisztában volt a komolyságával. Én Őfelsége előtt is kifejezésre juttattam nézetemet a Szerbia elleni háború elkerülhetetlenségéről.

Őfelsége: »Igen, ez teljesen helyes, de hogy akar ön háborút folytatni, ha aztán mindenki nekünk esik, főleg Oroszországra?«

Én: »De hát Németország fedezi a háttunkat?«

Őfelsége kérdően nézett rám, és azt mondta: »Biztos Ön Németországban?« Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös [annak idején] megbízta, Konopistben szerezze meg a német császár nyilatkozatát arról, a jövőben is feltétel nélkül számíthatunk-e Németországra. A német császár kitért a kérdés elől és adós maradt a válasszal.

Én: »Tudnunk kell, Felség, mire számíthatunk.«

Őfelsége: »Tegnap este jegyzék ment Németországba, melyben világos választ kértünk.«

Én: »Ha a válasz úgy szól, hogy Németország mellettünk áll, akkor háborúba megyünk Szerbia ellen?«

Őfelsége: »Akkor igen (rövid gondolkodás után folytatta), de mi van, ha Né-

metország nem ezt a választ adja?«
Én: »Akkor persze egyedül maradunk. De hamarosan kéne a válasz, mivel attól függ a nagy döntés.«

Conrad visszaemlékezéseiből mindegyikre egyértelműen kiolvasható, hogy Ferenc József július első napjaiban már hajlott a fegyveres megoldásra, ám döntését a német támogatástól tette függővé. Ez a „feltételes háborúpártiság” a külügyminiszter és a vezérkari főnök memoárjainak alapján plauzibilis megoldásnak számított az uralkodó magatartásának jellemzésére a júliusi válság kezdeti szakaszában. 1971-ben azonban az osztrák származású amerikai történész, Robert A. Kann újabb fontos történeti dokumentumok nyilvánosságra hozásával felki-

nálta a lehetőséget arra, hogy az osztrák–magyar uralkodóról a történetudomány másfajta képet rajzoljon.

A publikáció Heinrich Kanner (a múlt század első évtizedeiben ismert bécsi újságíró) és Leon Bilinski közös pénzügyminiszter 1915–17 között folytatott néhány beszélgetését tartalmazta. Ezek során Bilinski azt állította, hogy Ferenc József nemcsak a júliusi válság kezdetén, de már 1913 tavaszától határozottan elkötelezte magát a háború mellett, és számolt Oroszország részvételével – vagyis egy nagy, kontinentális összecsapás lehetőségével is! Kann ugyan leszögezte, hogy az egykori pénzügyminiszter leleplező kijelentéseit ő maga nem kívánja összekapcsolni a háborús felelősség kérdésével, ez azonban szándékaitól függetlenül szinte elkerülhetetlen volt.

Az amerikai történész tanulmányában – saját szavai szerint – „az ördög ügyvédjeként” sorra vett minden olyan szempontot, amely alapján Kanner és Bilinski állításainak hitelét kétségbe lehetne vonni, ám végül úgy ítélte meg, hogy nincs alapja a kételynek. Szerinte ugyan érthető, ha valaki az általa publikált kijelentések alapján a császárt a korábbiál lényegesen kedvezőtlenebbül ítéli meg, ám Ferenc József külpo-

litikáját valójában 1859-től kezdődően egészében kell értékelni, és így már teljesen más a helyzet.

REMÉNYTELEN KÜZDELEM A HÁBORÚ HÍVEIVEL?

A Bilinski-interjúk közzétételét követően azonban rövidesen a „béketábor” (azaz a császár békés vagy legalábbis vonakodóan háborúpárti magatartásához ragaszkodók) is újabb munícióhoz jutottak. A kitűnő osztrák levéltáros, Peter Broucek 1974-ben megjelentette a német főhadiszállásnál működő egykori osztrák–magyar delegátus, Alois Klepsch-Kloth von Roden vezérőrnagy visszaemlékezéseinek több fontos részletét. Ezek egyike az 1915. május 22-i audienciára vonatkozott, ahol Klepsch-Kloth szerint a császár újra előhozta a háború kitörésének kérdését.

A tábornok megjegyzésére, mely szerint akkoriban (ti. 1914. július elején) ő is azon a nézeten volt, hogy nem áll küszöbön háború, mivel ismerte az uralkodó ellenszenvét a népeknek oly sok szomorú következményt hozó háborúkkal szemben, Ferenc József valósággal felcsattant: „Hát mit akar maga! Alkotmányos monar-

cha vagyok, nem abszolút uralkodó, ezért nem tehettem mást. A Korona valamennyi mértékadó tanácsadója eleve ellenem volt, három teljes héten át keményen védekeztem minden olyan szigorítás ellen, ami háborúhoz vezethet. Hiába! Nem hagyták magukat meggyőzni, és háromheti hiábavaló erőfeszítés után engednem kellett.”

Ily módon a szakmai közönség Kanner és Klepsch-Kloth visszaemlékezéseinek ismeretében sem jutott közelebb ahhoz, hogy határozottan állást foglalhasson Ferenc József háborúval kapcsolatos alapvető beállítottságát illetően, minthogy az idevágó források továbbra is ellentmondásosak voltak. Ezért a nemzetközi történetírás a későbbiekben is inkább tartózkodott a császár szerepének középpontba állításától. Ahogy közeledett azonban az első világháború kitörésének centenáriuma, várható volt, hogy ez a helyzet hamarosan meg fog változni.

„FERENC JÓZSEF IGENIS AKARTA A HÁBORÚT!”

A nagy háború történetét feldolgozó számtalan új publikáció között már fizikai jellemzőit tekintve is különleges

helyet foglal el a manapság a legismertebbnek számító, kitűnő osztrák hadtörténész, Manfred Rauchensteiner munkája. Ő az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús szerepléséről a múlt század kilencvenes éveinek elején publikált és komoly szakmai elismerést kapott kötetét jelentősen kibővítette és részben újraírta, majd az immáron 1222 oldalas magnum opust 2013-ban kiadta. Ebben külön fejezetben tárgyalja Ferenc Józsefnek a júliusi válságban játszott szerepét, és lényegesen kritikusabb hangot üt meg, mint az 1993-as első kiadásban.

A bővített kötet ismertetésében a kiváló német történészprofesszor, Günther Kronenbitter ezt írja: „Az 1993-as ábrázolástól eltérően most Rauchensteiner a császárra eső részt a világháború kirobbantásában explicit módon főszerepként határozza meg. Alapjában véve aligha vonható kétségbe, hogy a császár kész volt megkockáztatni egy háborút – méghozzá adott esetben akár egy európai nagyhatalmak közötti háborút is. Az általa behívott diplomáciai, katonai és kormányzati tanácsadók megoldási stratégiaként a háborút ajánlották, az uralkodónak pedig alapvetően szabad keze volt a tekintetben, hogy más ta-

Egy óhajunk, egy a vágyunk,
Éltesse az Ég Királyunk!

nácsadókhoz forduljon. Rauchensteiner sem tudja azonban megmondani, mennyiben határozta meg a császár önmaga a követendő irányt.”

Mivel indokolja Rauchensteiner az uralkodó szerepének átértékelését? Először is azzal, hogy Ferenc József a júliusi közös minisztertanácsi ülésen nem vett részt. Június 29-én, azaz a merényletet követő napon visszautazott Ischlből Bécsbe, majd július 7-én újra elhagyta a fővárost, és visszavonatozott Ischlbe. Tény, hogy sem a 7-i, sem a 19-i tanácskozáson nem volt jelen, ami az osztrák történész szerint árulkodó bizonyítéka annak, hogy az uralkodó már meghozta döntését.

Rauchensteiner szerint „*ha Ausztria–Magyarország alkotmányos monarchia lett volna, ahol az uralkodóra csupán reprezentatív feladatok hárulnak, a monarcha távolmaradása egy sorsdöntő tanácskozástól talán nem játszana túl nagy szerepet. Am a Habsburg Monarchiában a császárra jóval több jutott reprezentatív funkcionál, és a háború és béke kérdésének eldöntése éppenséggel a császártól függött. Néhány előjogához – mindenekelőtt a katonaiakhoz – foggal-körömmel ragaszkodott. Önmagát isten kegyelméből uralkodónak tekintette és magától értendőnek vette, hogy minden hivatalnok és mindenekelőtt katona neki tesz személyes hűségüket. [...] Vajon a császár távolmaradása a július 7-i kormányülés-től annak a bizonyítéka lenne, hogy nem számított döntő elhatározásokra? Abból indult ki, hogy úgyszólván időben informálják és kikérik a hozzájárulását?*”

Rauchensteiner szerint az efféle megmondásokat végül el kell vetni. A július 7-i ülésen bizonyosan fontos kérdésekről esett szó, a császárnak pedig nem volt általános szokása, hogy a minisztertanáctól távol maradjon: a későbbiekben jóval kevésbé fontos ügyek tárgyalásánál is megjelent. Akárhogy is forgatjuk a dolgot, az osztrák történész szerint „*a rezümé csakis az lehet, hogy az öreg császár abból indult ki: minden fontos elhangzott már. Bilinski közös pénzügyminiszter is teljesen biztos volt abban, hogy a császár az Ischlbe való visszautazása előtti napon meghozta döntését a háborúról. Am a kocka már korábban el volt vetve. A császár kihirdette akaratát, és abból indult ki, hogy mindenki ennek megfelelően fog cselekedni. Tehát ő ismét elhagyhatja Bécset.*”

Rauchensteiner fenti bizonyítékai azonban aligha tűnnek meggyőzőek-

nek. A császár az 1914. július 7-ét követően tartott 17 közös minisztertanácsi ülés közül mindössze kettőn(!) vett részt: az 1914. augusztus 19-in és az 1915. március 8-in. Ami Bilinski „bizonyosságát” illeti, arról Robert A. Kann már említett publikációja óta tud a szakma. Rauchensteiner ugyanakkor feltűnően ignorálja Berchtold visszatelekezését, holott abból a császár kezdeti bizonytalansága olvasható ki.

Új forrásokat viszont az osztrák hadtörténész nem sorakoztat fel, an-

nak ellenére, hogy a 2013-as könyve kapcsán vele készült egyik interjújában arról beszél, milyen kiterjedt kutatásokat folytatott külföldi levéltárakban, és mennyi új forráshoz jutott. Igaz, ez a teljes kötetre és nem a császár megváltozott szerepéről szóló új fejezetre vonatkozott. Utóbbira vonatkozólag könyvében mindössze egy hivatkozás olvasható, igaz, az sem számít szakmai körökben újnak: egy bejegyzés Ferdinand Marterer tábornoknak, az uralkodó katonai irodája vezetőjének naplójából.

Rauchensteiner szerint az uralkodónak 1915 januárjában kétségei támadtak, hogy vajon helyes volt-e az osztrák–magyar erők megosztása a szerb–montenegrói, illetve az orosz front között. Ez minden. A császár határozott és kezdettől fogva létező háborúpártiságáról kénytelenek vagyunk beérni az osztrák hadtörténész feltételezéseivel. Igaz, Ferenc József középpontba állítása magára vonja az érdeklődő olva-

sók figyelmét csakúgy, mint a média munkásaiét, akik hálások minden újszerű megközelítésért. „*Ferenc József akarta a háborút!*” – harsogja a bécsi *Kurier* vagy a *Der Standard*.

Valóban. Az agg uralkodó akarta a háborút, és alighanem igaza van Bilinski-nek, hogy már 1913 tavasza óta akarta – mármint abban az értelemben, hogy beletörődött: a Monarchia külpolitikai céljait már csupán fegyveres úton lehet elérni. Lassanként beérett hát Conrad von Hötzendorf szívsós és kitartó meggyőzőmunkája: a politikusok egyre inkább elfogadták a háború gondolatát. A vezérkari főnök következetesen ismételtgetett preventív háborús tervezetei fokról fokra hatoltak be a döntéshozók gondolkodásába.

1913 októberében, amikor a szerbek által jogtalanul megszállt albán területek kiűritése volt a tét, és a dualista birodalom ultimátumot küldött a belgrádi vezetésnek, Bécsben (és Budapesten) mindenki a háború mellett volt. Tisza István is. És igen: az uralkodó is. Csakhogy ekkor még nem mindenáron: amikor Szerbia végül engedett, a politikusok elfogadták a diplomáciai győzelmet. Conrad hiába csikorgatta a fogát, nem tudta kikényszeríteni a háborút, holott számára már akkor is csak a fegyveres győzelem jelentette volna a tartós sikert.

1914 nyarán azonban más volt a helyzet. Ekkor a döntéshozók kezdetől háborúban gondolkodtak, és a legfőbb gondjuk az volt, hogy mit fognak csinálni, ha Szerbia a Tisza István követelésére megfogalmazott 10 pontos kvázi ultimátum valamennyi pontját teljesíti. Hogyan lesz akkor ebből háború? Szerencséjükre a szerbek nem feltétel nélkül és nem minden követelést lettek volna hajlandók teljesíteni. Így aztán a háború megindításának nem volt akadálya.

Ami Ferenc Józsefet illeti: Rauchensteiner érvelése ellenére továbbra is plauzibilisnek tekinthető az a megközelítés, mely szerint 1914 júliusának első napjaiban az uralkodó még bizonytalan volt a háború kérdésében. Ahogy Berchtold és Conrad írta: akarta ugyan a háborút, de nem volt biztos a német támogatásban. Anélkül pedig szóba sem jöhetett a fegyveres akció. Arról azonban, hogy éppen az agg császár lett volna a katonai fellépés kezdeményezője, továbbra sem rendelkezünk meggyőző bizonyítékkal. ♦